

Door mij voor *Angeren* relevante passages geselecteerd uit:

Gemeente Lingewaard

Quickscan Architectuur & Stedenbouw
Wederopbouw (1940-1965)

GELDERS
GENOOTSCHAP

Vernieuwing en traditie tussen Nederrijn en Waal

Door mij voor *Angeren* relevante passages
geselecteerd uit:

Quickscan Architectuur & Stedenbouw
Wederopbouw (1940-1965) Gemeente Lingewaard

Titel: Quickscan Architectuur en Stedenbouw Wederopbouw gemeente Lingewaard
Projectnummer: CH.LING-04
Opdrachtgever: Gemeente Lingewaard (contactpersoon: dhr. ing. B. Zweerink)
Auteur & fotografie : Drs. R.J.A. Crols
Status: definitieve versie oktober 2010

Gelders Genootschap
Vereniging tot bevordering en instandhouding van de schoonheid van stad en land
Sector Cultuurhistorie
Zypendaalseweg 46
Postbus 68, 6800 AB Arnhem
Telefoon: (026) 442 17 42
Fax: (026) 442 94 04
www.geldersgenootschap.nl

Voorwoord	02
1 Inleiding	04
1.1 De organisatie van de wederopbouw in Nederland	04
1.2 De wederopbouwplannen	04
1.2.1 Wederopbouwplannen in Lingewaard	05
1.3 Bouwplannen	05
1.4 De Wederopbouwwet	05
1.5 De architectuur van de wederopbouw	06
1.6 Woningbouw	10
1.6.1 Woningwetwoningen	11
1.6.1.1 Woningwetwoningen in de gemeente Lingewaard	15
1.6.2 Villa's, landhuizen en bungalows	20
1.6.2.1 Villa's, landhuizen en bungalows in de gemeente Lingewaard	22
1.7 Kruisgebouwen	22
1.7.1 Kruisgebouwen in de gemeente Lingewaard	23
1.8 Scholen	23
1.8.1 Scholen in de gemeente Lingewaard	24
1.9 Bedrijf & techniek	25
1.9.1 Bedrijf & techniek in de gemeente Lingewaard	27
1.10 Kerken	27
1.10.1 Kerken in de gemeente Lingewaard	30
1.11 Boerderijen	31
1.11.1 Boerderijen in de gemeente Lingewaard	33
1.12 Oorlogsmonumenten	36
2. Tabel quickscan-inventarisatie en waardering	37
Angeren	38
Bemmel	41
Doornenburg	57
Haalderen	61
Huissen	67
3. Conclusies en aanbevelingen	76
4. Bronnen en literatuur	78
5. Bijlagen	80

Nb. Als gevolg van het selecteren van passages is de hoofdstuk- en paragraafnummering vervallen en de paginanummering gewijzigd

Toetsingscriteria Gelders Genootschap bij adviezen inzake plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst

R.Crols, 'Wederopbouwkerken tussen Nederrijn en Waal: een 20ste eeuwse kerkenschat in de gemeente Lingewaard', uit: *Monumenten*, jaargang 29, nr.3, maart 2008, p12-15.

R. Crols, 'Vroeg-naoorlogse woningwetwoningen op het Gelderse platteland: markant erfgoed uit de geschiedenis van de woningbouw in de 20ste eeuw', uit: *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre 2008*. Historisch Jaarboek voor Gelderland: 99(2008), p.227-244.

Wederopbouwplannen in Lingewaard

De gemeente Lingewaard neemt een bijzondere positie in als een van de weinige gemeenten in Gelderland waar voor alle kernen wederopbouwplannen zijn gemaakt. De zware oorlogsschade had tot gevolg dat nagenoeg alles herbouwd moest worden. Alle plannen zijn gemaakt door bekende architecten en stedenbouwkundigen als G.L. van Straaten (1896-1978) en W. Verschoor. De eerste ontwierp o.a. de plannen voor Angeren, Bemmel en Gendt. Verschoor zou het plan voor Huissen ontwerpen. De stedenbouwkundige plannen zijn allen in de geest van de opvattingen van de Delftse School tot stand gekomen. Aangezien ook de bebouwing grotendeels volgens deze traditionalistische visie tot stand kwam vertonen alle kernen in stedenbouw en architectuur een grote mate van eenheid en samenhang hetgeen een belangrijk aspect vormt van de huidige ruimtelijke kwaliteit en ook in hoge mate bijdraagt aan de unieke identiteit van Lingewaard. Bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang de uitgangspunten van de wederopbouwplannen te respecteren als inspiratiebron te gebruiken. Met uitzondering van Gendt is nog geen onderzoek uitgevoerd naar de wederopbouwplannen.

De architectuur van de Wederopbouw

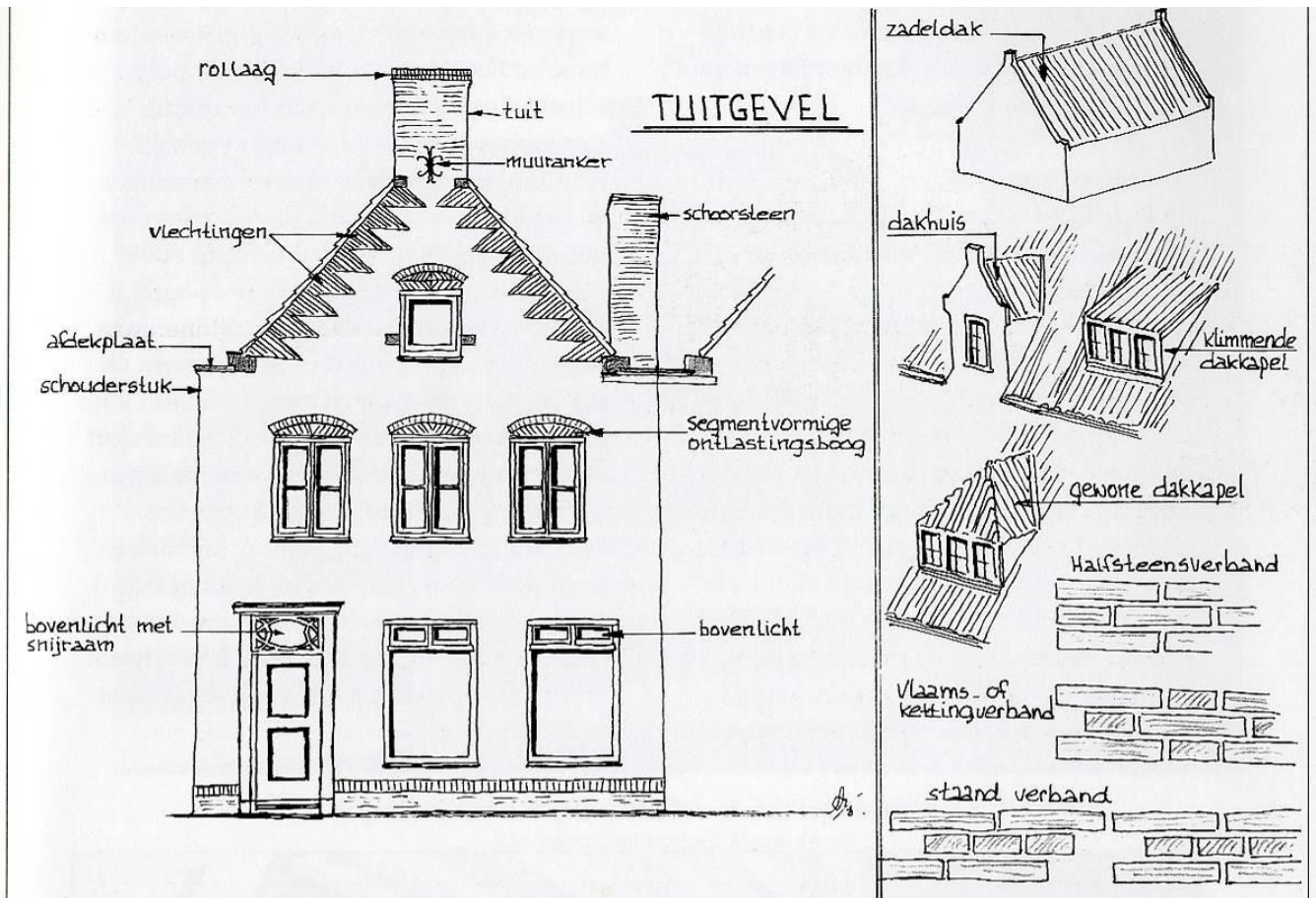
De periode van de Wederopbouw wordt gedomineerd door drie architectuurstromingen: de Delftse School, de zogenaamde Shake-Hands-architectuur en het (internationale) Functionalisme.

Delftse School

De jaren tussen 1940 en 1955 staan voornamelijk in het teken van de stijl van de Delftse School. De grondlegger van deze traditionalistische stroming in de architectuur uit de jaren 1925-1955 was de Delftse hoogleraar prof.ir. M.J. Granpré Molière (1883-1972). Geënt op oudere ontwikkelingen als Tuindorp Vreewijk, keerde hij zich tegen de formules voor woningbouw van CIAM en het Nieuwe Bouwen in de vorm van anonieme meergezinswoningen en greep hij terug op de traditionele eengezinswoning met tuin. Dit betekende ook het afwijzen van de voor het Nieuwe Bouwen kenmerkende glaswand als gevel. Het harmonische zwaartepunt van het huis, dat gezin van de buitenwereld scheidde, moest immers binnenskamers blijven.

Granpré Molière streefde een bouwkunst met eeuwigheidswaarde na. Gebouwen met een duidelijke ruimtevorm, een plastische monumentaliteit en een gevel met een aangezicht waren een vereiste. Karakteristiek voor de Delftse School is de op de menselijke schaal gebaseerde architectuur, de toepassing van streekeigen materialen, handvorm bakstenen en met keramische pannen gedekte schild- of zadeldaken voorzien van duidelijk gemarkeerde schoorstenen. Deze laatste vormen vaak de tuit van een tuitgevel waardoor ze meer zijn dan alleen een schoorsteen en zelfs een essentieel onderdeel vormen van de vormgeving. Een belangrijk onderdeel van de architectuur zijn de roedenverdelingen in de ramen die de sobere, vaak robuuste architectuur een vriendelijke en vaak zelfs elegante uitstraling geven. De ambachtelijk verwerkte materialen moesten voorkomen dat de bewoner de indruk kreeg dat zijn huis een serieel vervaardigd product was, eender als alle andere. Zijn huis was echter uniek en representeerde, niet minder dan een kerk of een raadhuis, de eeuwige architectuur die door het ambachtelijke aspect naast een stoffelijke ook een geestelijke dimensie had gekregen. In de woningbouw liet men zich vooral inspireren door de 'Oud Hollandsche' bouwkunst uit de late zestiende eeuw en de zeventiende eeuw.

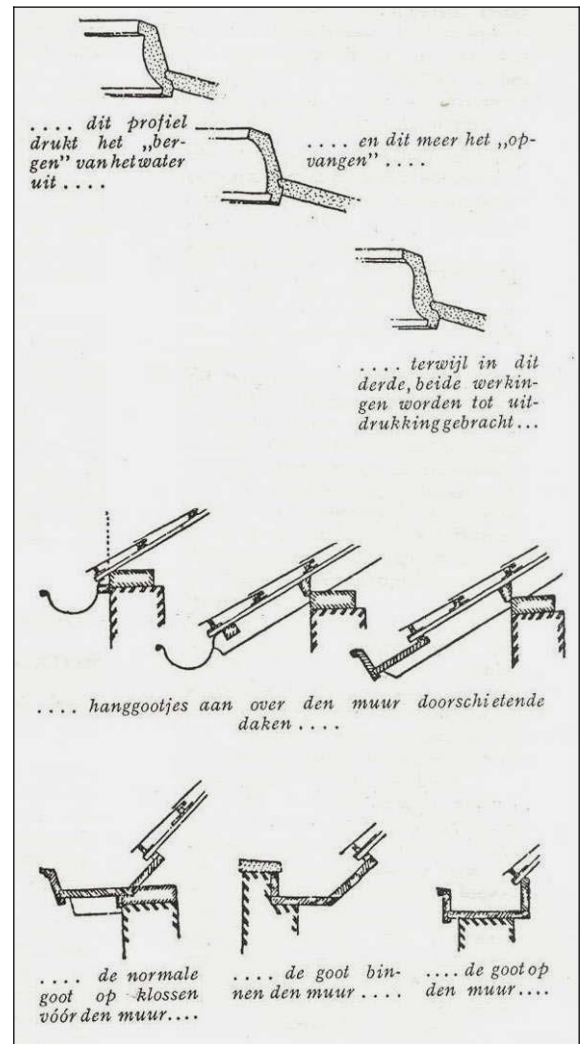
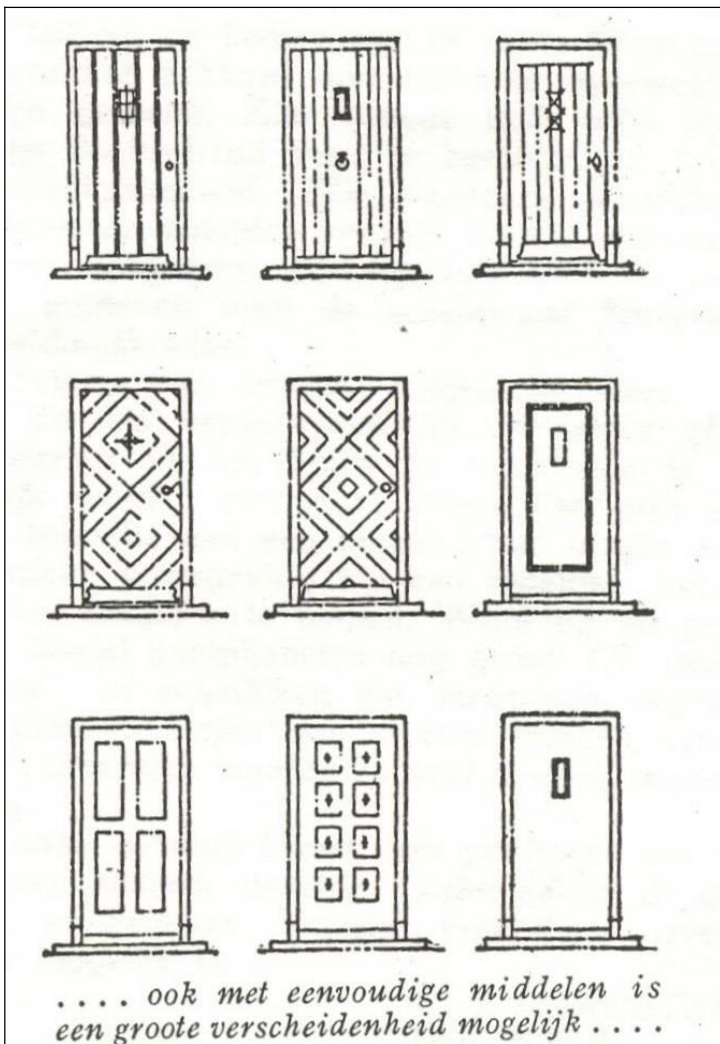
Een goed beeld van de vroegste Wederopbouwarchitectuur in Gelderland geeft het jaarverslag van het Gelders Genootschap uit 1941. Dit jaarverslag behandelt uitgebreid de in de trant van de Delftse School uitge-

Enkele kenmerken van de architectuur van de Delftse School aan de hand van een tekening van een tijdens de Tweede Wereldoorlog herbouwd pand in Scherpenzeel (uit: Vredenberg, J., p.29).

uitgevoerde Wederopbouwplannen voor Wageningen, Scherpenzeel en Niftrik. Het volgende citaat geeft treffend weer hoe er door de architecten van de het Gelders Genootschap gedacht werd over architectuur. Deze opvattingen zouden tot het midden van de jaren vijftig stand houden in Gelderland.

“Hoe verschillend ook de objecten zijn van aard, bestemming en situatie en welke architect zijn medewerking aan de totstandkoming van het bouwwerk heeft verleend, alle gebouwen, welke weer zijn opgebouwd, hebben iets met elkaar gemeen, dat niet direct onder woorden kan worden gebracht, maar waarmede iedere Nederlander zich min of meer verwant gevoelt. De verklaring hiervan is waarschijnlijk gelegen in een streven op cultureel gebied, dat reeds door figuren als Prof. Granpré Molière, de Bazel, Hanrath en Kropholler voor meer dan 20 jaar is ingeleid, en dat ook altijd het streven is geweest van de Geldersche Schoonheidscommissie, maar dat zich eigenlijk pas de laatste jaren als een begin van een stijl manifesteert. Het is een streven, hetwelk gedragen wordt door de overtuiging, dat op cultureel terrein geschiedenis en traditie niet straffeloos kunnen worden genegeerd, een streven, waarbij men bewust wil aanknopen aan het goede en typisch vaderlandsche, dat onze voorvaderen ons hebben nagelaten. Het is een cultureele beweging, welke zich niet wil laten beïnvloeden door modestroomingen van den tijd, maar juist deze periode van vertechniseerde civilisatie kritisch onder oogen wil zien. Het zoeken naar het goede en het ware wordt hierbij in het algemeen hoger gewaardeerd dan het streven naar het zg. moderne of nieuwe. Aan deze cultuurbeweging is vooralsnog weinig “profetisch” te ontdekken, het is veel meer een eenvoudig willen dienen met goed vakmanschap en met het ambachtelijk zuivere, waarbij vormgeving niet wordt bepaald door persoonlijke visies of door een hang naar esthetische effecten, maar door een zuivere wezensbepaling van de te maken werken Het geheele Wederopbouwwerk in Gelder-

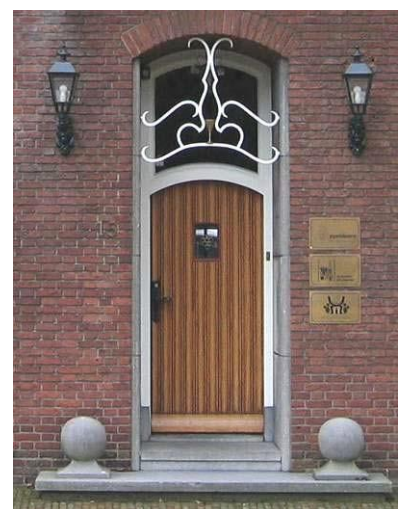
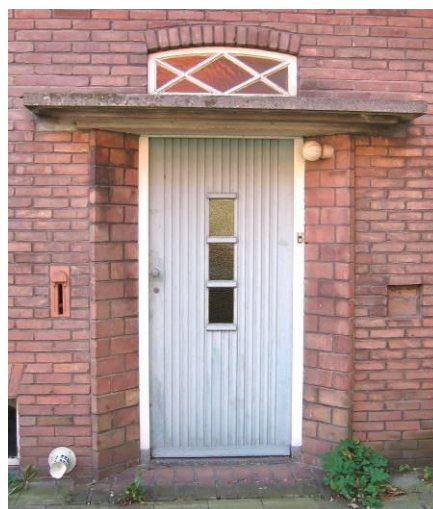
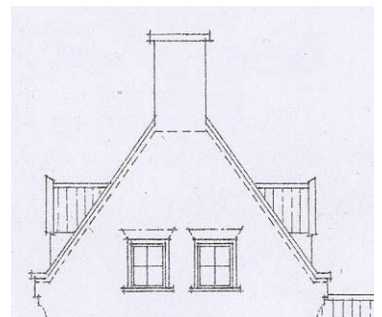
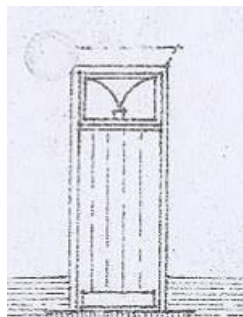
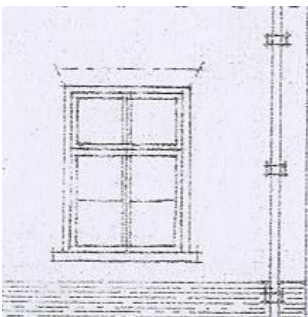

Voorbeelden van deuren en dakgoten in de stijl van de Delftse School uit het in 1946 gepubliceerde boek *Onze Bouwkunst van allen dag* van S.J. van Embden (collectie R.J.A. Crols).

land draagt de kenmerken van het rustig bezonnene, het nuchter-zakelijke en van het bewust willen aansluiten aan de traditie en aan de omgeving”.

Voor wat betreft de vroeg-naoorlogse jaren neemt in dit kader de in 1946 verschenen publicatie *Onze Bouwkunst van allen dag* van ir. S.J. van Embden een bijzondere plaats in. Van Embden was verbonden aan het Gelders Genootschap waarvan de architecten zoals hierboven genoemd toentertijd de principes van de Delftse School

aanhingen. Het betreffende boek geeft tal van uitgangspunten aan voor het ontwerpen van een gebouw die vaak gebaseerd zijn op de opvattingen van de Delftse School. Volgens het voorwoord was het boek met name bedoeld als inspiratiebron voor kleine bouwopgaven op het platteland. Het boek richtte zich niet zozeer op de ervaren ontwerpers, maar meer op de beginnelingen en de zwakkere vakbroeders. Op deze wijze werd getracht de bouwkunst op het platteland op een hoger niveau te tillen volgens de principes van de Delftse School. De traditionalistische opvattingen van de stijl van de Delftse School zijn ook bepalend geweest voor de architectuur van de vroegste Wederopbouw in de gemeente Lingewaard.

Karakteristieke details van Gelderse architectuur in de stijl van de Delftse School uit de jaren 1945-1950.

Voormalige BLO school aan de Dorpsstraat te Bemmel. Het complex is een ontwerp van de toenmalige gemeente-architect **Charles H.B. Estourgie**, van wiens hand met name de tuindorpachtige volkswoningbouw in de dorpen **Angeren**, Bemmel, Doornenburg en Gendt opvalt.

Voormalige Aloysiuschool te Huissen. Fraaie en zorgvuldige compositie van massa's die samen met de woningen aan de Doelenstraat een schilderachtig stadsbeeld oplevert met aan de Conventstraat een kloosterachtige uitstraling passend bij het verstilde karakter van de concentratie aan (voormalige) religieuze gebouwen in de herbouwde zuidelijke helft van de historische stadskern.

Kerken in de gemeente Lingewaard

De gemeente Lingewaard neemt in de provincie Gelderland een unieke positie in vanwege het, voor een gemeente van deze omvang, uitzonderlijk grote aantal cultuurhistorisch waardevolle Rooms-katholieke en Hervormde kerken uit de wederopbouwperiode. Het stads- en dorpsbeeld van nagenoeg alle kernen wordt gemarkeerd en verlevendigd door de silhouetten van fraai vormgegeven door landelijke bekende architecten ontworpen naoorlogse kerken met prominent aanwezige torens. De verklaring hiervoor is eenvoudig: de Betuwe, in het bijzonder de regio Arnhem-Nijmegen, was een van de zwaarst getroffen gebieden van ons land tijdens de Tweede Wereldoorlog. In Lingewaard deed zich bovendien de uitzonderlijke situatie voor dat in de jaren 1943-1944 het merendeel van de tot dan toe gebouwde kerken verloren ging. Een deel van deze kerken heeft al in de jaren negentig van de vorige eeuw een beschermd status gekregen als gemeentelijk monument. Dit zijn de RK en Hervormde kerken in de historische kern van Huissen, de R.K. kerk Martelaren van Gorkum in Huissen-Zandt, de R.K. Bavokerk in Angeren en de R.K. kerk Onze-Lieve-Vrouwe Moeder van Smarten te Haalderen.

Twee van de belangrijkste kerken, de R.K. St. Martinus kerken van Gendt en Doornenburg, genieten echter nog steeds geen bescherming. Beiden zijn afgelopen jaren door het Gelders Genootschap in samenwerking met de Beleidscommissie Monumenten en Cultuurhistorie geselecteerd voor de gemeentelijke monumentenlijst doch nog steeds niet aangewezen als gemeentelijk monument. Dit laatste is een serieuze bedreiging en zou kunnen betekenen dat op termijn in beide gevallen de harten van de wederopgebouwde dorpen onherstelbaar beschadigd worden. De zeer fraai in een bocht van de dijk in Angeren gelegen Hervormde kerk en de het hart van Bemmelse St. Donatus te Bemmelse genieten eveneens nog geen beschermd status doch bezitten zeker die waarden die een dergelijke status vereist.

De oorlogsschade heeft het Lingewaardse landschap verrijkt heeft met een nieuwe historische laag die een belangrijke hoogwaardige en beeldbepalende bijdrage levert aan het hedendaagse stads- en dorpsbeeld. De architectuur van de Lingewaardse parelketting van kerken wordt gekenmerkt door een grote variatie waarbij de ontwikkeling van de kerkenbouw van Delftse School naar Bossche School in al haar facetten bijzonder goed wordt geïllustreerd. De kerken vormen nog steeds het hart van de herbouwde dorpskernen.⁸

⁸ Zie verder 'Wederopbouwkerken tussen Nederrijn en Waal: een 20ste eeuwse kerkenschat in de gemeente Lingewaard / R.J.A. Crols, - In: Monumenten, Vol 29, No.3 (2008), p12-15.

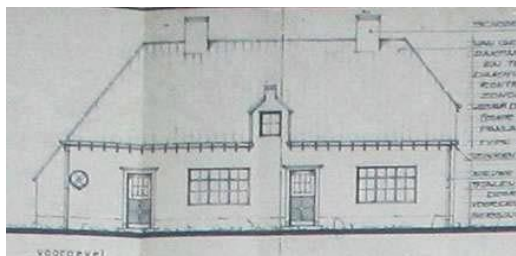
2 Tabel quickscan-inventarisatie en waardering

De inventarisatieresultaten zijn per kern geordend op bouwtype en vervolgens per bouwtype op straat en huisnummer.

Adres	Type bouwwerk	Ontwerp/ Bouwjaar	Waardebepaling en bijzonderheden
ANGEREN			
PARTICULIERE WONINGBOUW			
Molenstraat 13 te Angeren	Winkel-woonhuis	Ca.1946-1956	Markant op de hoek van de Molenstraat en de Zahnstraat gelegen voormalig winkel-woonhuis. Het ontwerp toont invloeden van de opvattingen van de Delftse School. De hoofdvorm verwijst naar de voor de Betuwe karakteristieke T-boerderij
			<p style="text-align: right;">Categorie A /A+</p>

COMPLEXMATIGE WONINGBOUW

Pastoor Versteeghstraat 1 tm13 / 2 tm18
Kerkstraat 23-25, 27, 29 / 24-26, 28-30
te Angeren

Woonhuizen

Ca.1946-1948
(Charles H.B. Estourgie)

Gemeente-architect Charles H.B. Estourgie ontwierp deze woningwetwoningen gelijktijdig met gelijksoortige tuindorppachtige complexen in Bemmel, Doornenburg, Gendt (gemeentelijk monument) en Haalderen. De verschillende typen woningen vallen op door de toepassing van hoogwaardige ambachtelijke bouwmaterialen conform de opvattingen van de Delftse School. De verplichting tot streekeigen bouwen komt tot in de architectuur tot uitdrukking in verwijzingen naar agrarische bouwkunst. Sommige woningen doen zelfs denken aan de voorhuizen van boerderijen en borduren tevens voort op al in de jaren '20 ontwikkelde landarbeiderswoningen. Bij dergelijke woningen hoorden vaak schuurtjes voor kleinvee en ruime (moes)tuinen zodat de bewoners in zekere mate zelfvoorzienend konden zijn. Zoals alle woningwetwoningen zijn ook deze woningen gerenoveerd waarbij de karakteristieke raamindelingen en kenmerkende voordeuren verloren zijn gegaan. Deze zijn echter eenvoudig weer te herstellen evenals de nu nog maar ten dele aanwezige ligusterhagen. Één dubbele woning is sterk aangetast door het wit en grijs schilderen van de gevels. Een ingreep die moeilijk door reiniging te herstellen is zonder de baksteen aan te tasten

Het voor de wederopbouw van Angeren karakteristieke complex bezit een hoge architectuurhistorische, stedenbouwkundige en historische waarde.

Categorie A/A+

KERKEN

Molenstraat 2 te Angeren

Hervormde kerk

Ca.1950-1955
(J.G.A. Heineman te Velp)

Zeer fraai in een bocht van de dijk gesitueerde in 1951 in de stijl van de Delftse School herbouwde Hervormde kerk. Het ontwerp is van de hand van de bekende Gelderse architect J.G.A. Heineman (1889-1959). Een van de weinige kort na de Tweede Wereldoorlog gerealiseerde Protestantse kerken in de gemeente Lingewaard. De nabij gelegen RK kerk heeft reeds de status van gemeentelijk monument. Het eenvoudige kerkgebouw heeft samen het omringende terrein een hoge architectuurhistorische, stedenbouwkundige en historische waarde.

Categorie A+

BOERDERIJEN

Kamervoorst 52 te Angeren

Boerderijcomplex met schuur

Ca.1948-1955

In het buitengebied ten zuidwesten van Angeren gelegen fraai en vrij gaaf bewaard boerderijcomplex bestaande uit een in streekeigen trant gebouwde forse hallehuis-boerderij. Een van de belangrijkste en laatste voorbeelden van dit type uit de naoorlogse jaren in de gemeente Lingewaard.

Categorie A/A+

Lodderhoeksestraat 17 te Angeren

Boerderijcomplex

Ca.1947-1950

T-Boerderij met bijgebouwen in de trant van de Delftse school. De boerderij heeft enige wijzigingen ondergaan voor wat betreft de raamindeling en het vervangen van de voordeur. Een van de best bewaarde voorbeelden van een vroeg naoorlogse T-boerderij in het noordelijk deel van de gemeente Lingewaard.

Categorie A/A+

Conclusies en aanbevelingen

Algemeen

De inventarisatie heeft een boeiend beeld opgeleverd van de ingrijpende veranderingen die het bebouwingsbeeld in de gemeente Lingewaard in de jaren veertig, vijftig en zestig van de twintigste eeuw heeft ondergaan. Gesteld kan worden dat identiteit van Lingewaard tot op de dag van vandaag in hoge mate wordt bepaald door hetgeen dankzij de inspanning van velen in korte tijd tot stand is gebracht tijdens de Wederopbouwperiode na de verwoestingen tijdens WOII. De in deze periode gerealiseerde bouwwerken en stedenbouwkundige structuren vormen dat ook een blijvend monument voor de Tweede Wereldoorlog en geven Lingewaard een voor de provincie Gelderland unieke identiteit en ruimtelijke kwaliteit.

De lediging van de naoorlogse woningnood betekende voor de dorpen een aanzienlijk uitbreiding van het aantal woningen. In tegenstelling tot de ontwikkelingen tot de Tweede Wereldoorlog betrof het nu geen lintbebouwing doch de bouw van complete woonwijken waardoor de dorpen sterk van karakter veranderden. Deze wijken zijn meestal de eerste planmatige uitbreidingen en uitgevoerd met een tuindorpachtig karakter. Voorbeelden zijn o.a. de woonwijken ten westen van het centrum van Bemmelen (Bosweistraat e.o.) en de Duisterestraat en Vlastenstraat e.o. in Doornenburg. Evenals elders in Gelderland geldt ook hier dat in tegenstelling tot het vooroorlogse erfgoed de raamindeling van veel woonhuizen is gewijzigd. Ook de voordeuren zijn vaak in gewijzigde vorm vernieuwd. Dit geldt in mindere mate voor andere bouwtypen.

Een ander opvallend aspect is het parelsnoer van na de Tweede Wereldoorlog gerealiseerde kerken. De gemeente Lingewaard neemt in de provincie Gelderland een unieke positie in vanwege het, voor een gemeente van deze omvang, uitzonderlijk grote aantal cultuurhistorisch waardevolle Rooms-katholieke en Hervormde kerken uit de wederopbouwperiode. Het stads- en dorpsbeeld van nagenoeg alle kernen wordt gemarkeerd en verlevendigd door de silhouetten van fraai vormgegeven door landelijke bekende architecten ontworpen naoorlogse kerken met prominent aanwezige torens.

Tenslotte dient nog te worden gewezen op de hoge kwaliteit van de Wederopbouwplannen die voor de diverse kernen zijn gemaakt en waarvan met name de plannen die voor Huissen, Doornenburg en Bemmelen zijn gemaakt opvallen.

Buitengebied

Gesteld kan worden dat in de gemeente Lingewaard een belangrijk deel van haar erfgoed uit de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw gelegen is in het agrarisch erfgoed. Dit valt op door de aanwezigheid van in streekeigen trant gebouwde kapitale T-boerderijen of moderne varianten hierop. De traditionalistische architectuur is beïnvloed door de opvattingen van de Delftse School doch is tegelijkertijd gebaseerd op de modernste landbouwkundige inzichten. Het relatief grote aantal nieuwe hoofdzakelijk in de stijl van de Delftse School gebouwde boerderijen (166) is voor Gelderland vrij uniek.

Aanbevelingen voor nader onderzoek en beleid

Zoals in de inleiding reeds is aangegeven geeft het rapport duidelijk aan welke objecten en complexen voor nader onderzoek in aanmerking komen ten behoeve van een zorgvuldige en goed onderbouwde aanvulling van de gemeentelijke monumentenlijst. Dit vervolgonderzoek bestaat uit een inventarisatie van in- en exterieur van de A en A+ objecten waarna vervolgens van de uiteindelijk geselecteerde objecten redengevende beschrijvingen zullen worden opgesteld. Het rapport kan ook gebruikt worden voor een versterking van het ruimtelijk kwaliteitsbeleid door bijvoorbeeld de welstandsnota en bestemmingsplannen te actualiseren op basis van de onderzoeksgegevens.

Ten behoeve van een goed onderbouwde nadere waardestelling voor grotere stedenbouwkundige ensembles is het in ieder geval op termijn van belang nader cultuurhistorisch onderzoek uit te voeren naar de Wederopbouw- en uitbreidingsplannen van de kernen Bemmelen, Doornenburg en Huissen.

Tenslotte

De grote rijkdom aan wederopbouwerfgoed in Lingewaard is geen vanzelfsprekend gegeven en vereist een zorgvuldig instandhoudings- en ontwikkelingsbeleid. Dit betekent een ruimtelijk en cultuurhistorisch kwaliteitsbeleid dat gebaseerd en geïnspireerd is op de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Bronnen en Literatuur

Back, A. de, Coenen, J., Kuipers, M., Röling, W., *Gesloopt, gered, bedreigd. Omgaan met naoorlogse bouwkunst*, Rotterdam 2004

Betting, W., Vriend, J.J., *Bungalows*, Amsterdam 1958.

Bos, A. e.a., *De stad der toekomst, de toekomst der stad*, Rotterdam 1946.

Bosma, K., Wagenaar, C.(red.), *Een geruisloze doorbraak: de geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de Wederopbouw van Nederland*, Rotterdam 1995.

Crols, R.J.A., Hermans, D.B.M., *Trafohuisjes*, Gelderse Monumentenreeks 2, Utrecht 1996.

Crols, R.J.A., Derks, G.J.M., *Quickscan cultuurhistorische waarde vroeg-naoorlogse woningbouw gemeente Neder-Betuwe: Dodewaard, Echteld, Kesteren, Ochten, Opheusden en IJzendoorn*, Arnhem 2004.

Crols, R.J.A., Derks, G.J.M., *Wederopbouw kern Gendt: cultuurhistorische analyse en beleidsaanbevelingen*, Arnhem 2005.

Crols, R.J.A., Derks, G.J.M., *De Hoofakkers-Kloostereind te Opheusden: cultuurhistorische analyse en waardebeoordeling (inclusief analyse wederopbouwplannen)* Arnhem 2005.

Crols, R.J.A., 'Vroeg-naoorlogse woningwetwoningen op het Gelderse platteland: markant erfgoed uit de geschiedenis van de volkshuisvesting in de twintigste eeuw', in: *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre 2008*, p.227-244.

Doorn, E., 'De Wederopbouw en de Volkshuisvesting in Gelderland na de oorlog', in: Alsche, C.B., Bodden Hosang, J.E., Bos, Joh., *Gelderland: Officiële propaganda-uitgave met medewerking van het Provinciaal Bestuur van Gelderland, V.V.V.'s en tal van andere autoriteiten en instanties*, Amsterdam 1954, p.51-60.

Elpers, M.S., *Het archief van het Bureau Wederopbouw Boerderijen*, In: *Vitruvius*, maart 2008, pp. 40-47

Emden, S.J. van, *Onze Bouwkunst van allen dag*, 's-Gravenhage 1946.

Gelderschen Architecten Studiekring, *Bouwprogramma voor arbeiderswoningen in Gelderland*, Arnhem 1946.

Hemmen, F. van, *Motor van het dorpsleven: historische schets van de Gemeente Bemmel 1818-1999*, Nijmegen 2000.

Hemmen, F. van, *Zwaan op woelige baren: historische schets van de Gemeente Huissen 1801-2001*, Huissen 2004.

Ibelings, H., *Nederlandse architectuur van de 20ste eeuw*, Rotterdam 1995.

Ibelings, H., *De moderne jaren vijftig en zestig, De verspreiding van eigentijdse architectuur over Nederland*, Rotterdam 1996.

Haartsen, T. van, *De wand des tijds, Monumentale kunst rond de jaren 50*, Nuth 2003.

Henselmans, J., *Landhuizen en bungalows*, Amsterdam z.j.

Henselmans, J., *Villa's en buitenhuizen*, Amsterdam z.j.

Korthals Altes, J., *Tuinstiteden: tussen utopie en realiteit*, Bussum 2004.

Kuipers, M., *Toonbeelden van de Wederopbouw, Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Zwolle 2002.

Kwaks, E., *Voormalige baksteenfabrieken in Gelderland; een cultuurhistorische verkenning*, Zeist 1998.

Lamberts, B., 'De boerderij in de Wederopbouwjaren', in: *Monumenten*; Vol. 28 No. 3 (2007), p. 14-17

Lange, E. de, *Sober en solide. De Wederopbouw van Nederland 1940-1965*, Rotterdam 1995.

Meeuwse, L., *Architectuur aan de lopende band. Systeemwoningbouw in Nederland 1945-1970 (doct. scr.)*, Groningen 2001.

Meijel, L. van, *De weelde van de soberheid, Nijmegen herrijst 1945-1965*, Nijmegen 2004.

Nijhof, P., *Ruimte voor cultuur; Inventarisatie en cultuurhistorische waardenstelling van (voormalige) steenfabrieken in Gelderland*, Zeist 2002

Peterse, H., *Maycretewoningen in Nijmegen*, Nijmegen 2002.

Pon, J.W. du, *Het eigen huis*, Amsterdam/Antwerpen 1961.

Praag, M.M. van, *Nederland bouwt*, Alphen a/d Rijn 1966.

Santen, J. van (red.), *Monumenten van Herrezen Nederland*, Zwolle/Amersfoort 2007.

Segers, Y., *Op het kruispunt van oud en nieuw. 75 jaar op de bres voor de schoonheid van Gelderland. Het Gelders Genootschap 1919-1994*, Den Haag 1994.

Schuyt, K., Taverne, E., *1950. Welvaart in zwart-wit*, Den Haag 2000.

Tellinga, J., *De grote verbouwing. Verandering van naoorlogse woonwijken*, Rotterdam 2004.

Vreeze, N. de, *Woningbouw, inspiratie en ambities, kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*, Almere 1993

Vriend, J.J., *Na-oorlogse kleine landhuizen in Nederland*, Amsterdam 1956.

Categoriale studies Wederopbouw RCE

Blom, A., Jansen, B., Heiden, M. van der, *Typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken*, Zeist 2004.

Loef, K., Meijel, L., Opmeer, P., *Bejaardentehuizen*, Zeist 2005.

Wijdeveld, E., *Kerken in Noord-Brabant*, Zeist 2004.

Merwijk, T. van, *Kruisgebouwen*, Zeist 2005.

Loef, K., Meijel, L., Opmeer, P., *Scholen*, Zeist 2003.

Loeff, K., Meijel, L. van, *Vrijstaande woonhuizen*, Zeist 2005.

Galema, W., Hoogstraten, D. van, *Winkelcentra*, Zeist 2005.

Loeff, K., *Fabrieksgebouwen*, Zeist 2007.

Burkom, F. van, Spoelstra, Y., *Monumentale kunst*, Zeist 2007.

Internet

<http://www.bonas.nl/> (archiwijzer, overzicht oeuvres architecten en publicatie)

<http://www.cultureelerfgoed.nl/leren/wetenschappelijke-publicaties/rapporten-categoriaal-onderzoek-wederopbouw>

<http://www.historischekringbemmel.nl/>

<http://www.historischekringgente.nl/>

<http://www.huessen.nl/>

<http://www.gelderlandinbeeld.nl/>

<http://www.meertens.knaw.nl/bwb/> (overzicht boerderijen wederopbouw per gemeente)

www.ontdekdeijssellinie.nl

5 Bijlagen

Bijlage – Toetsingscriteria Gelders Genootschap bij adviezen inzake plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst

Onder **monumenten** wordt verstaan:

- a. alle zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde;
- b. terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als benoemd onder a.

Basisnormen:

- het object heeft een zekere architectuurhistorische waarde;
- casco (muurwerk en fundering) verkeert in redelijke goede staat: het object is te restaureren zonder volledige afbraak.

De **toetsingscriteria** zijn te verdelen in de volgende hoofdgroepen:

- architectuurhistorische criteria;
- stedenbouwkundige criteria;
- algemeen historische criteria.

Het object dient in ieder geval te voldoen aan de basisnormen en één of meer van de toetsingscriteria. De relevante criteria dienen op redelijke gave tot gave wijze op het object van toepassing te zijn: de oorspronkelijke vorm of aanleg dient in de hoofdopzet nog aanwezig te zijn. De stedenbouwkundige en cultuurhistorische criteria dienen in principe als ondersteuning van de architectuurhistorische criteria. Zij geven dus een bepaalde meerwaarde aan het object. De primaire toetsingscriteria zijn de architectonische.

1. Architectuurhistorische criteria

- a. het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant en valt op door specifieke stijkenmerken, al dan niet met plaatselijke variaties
- b. het object is, in opstand en plattegrond, van belang als voorbeeld van een gebouw met een bepaalde (oorspronkelijke) functie
- c. het object valt op door (bijzonder) gave verhoudingen en/of bijzondere of zeldzame detaillering van het exterieur, zoals bijvoorbeeld vormgeving, kleur en/of materiaalgebruik
- d. het object heeft een bijzonder of zeldzaam gedetailleerd interieur of bevat zeldzame onderdelen
- e. het object is een goed voorbeeld van het werk van een belangrijke architect of kunstenaar en neemt een belangrijke plaats in binnen de plaatselijke, regionale of landelijke architectuurgeschiedenis
- f. het object is van belang vanwege een historische of vernieuwende – pioniersfunctie – constructiewijze

2. Stedenbouwkundige criteria

- a. het object is een onderdeel van een belangrijk stedenbouwkundige/landschappelijk concept
- b. het object is een onderdeel van een historisch gegroeid stedenbouwkundig/landschappelijk gebied en is bepalend voor het zichtbaar houden van deze situatie: er is een duidelijk verband tussen gebouw en historische verkaveling
- c. het object is van belang vanwege het zichtbaar houden van het werk van een belangrijk stedenbouwkundige
- d. het object heeft een zeldzaamheidswaarde qua aanleg, structuur en relatie met de omgeving

3. Algemeen historische criteria

- a. de bebouwing is van belang vanwege een plaatselijk geschiedkundig feit, een zichtbaar stuk geschiedenis van bijvoorbeeld bekende bewoners, beroepen, bijzondere activiteiten e.d.
- b. het object vertegenwoordigt een aspect van religieuze, militaire of waterstaatkundige geschiedenis
- c. het object is van belang vanwege zijn bestemming als uitdrukking van een cultuur-, sociaal-, of economisch-historische ontwikkeling
- d. het object is van belang vanwege zijn verschijningsvorm, welke verbonden is met een algemeen-historische, politieke of geestelijke ontwikkeling.

Bij beoordeling voor plaatsing op een gemeentelijke lijst zal de waardering moeten geschieden vanuit het perspectief van de plaatselijke context (kern, buurtschap, dorp, stad, wijk): wat op de ene plaats representatief of juist zeldzaam is, kan dat op een andere plaats minder zijn.

vroeg-naoorlogse woningwetwoningen op het gelderse platteland

Markant erfgoed uit de geschiedenis van de volkshuisvesting in de twintigste eeuw

door

roger crols

De Delftse School

De gebouwen die tijdens de eerste tien jaar van de wederopbouw gerealiseerd zijn in Nederland en Gelderland, zijn overwegend uitgevoerd in de stijl van de Delftse School, die toen haar laatste bloeiperiode beleefde. De grondlegger van deze traditionalistische stroming in de architectuur uit de jaren 1925-1955 was de Delftse hoogleraar prof. ir. M.J. Granpré Molière (1883-1972).¹⁵ Geënt op ontwerpen zoals het door hem in samenwerking met P. Verhagen en A.J.Th. Kok ontworpen Tuindorp Vreewijk (1916-1919) keerde hij zich tegen de woningbouw van het Nieuwe Bouwen in de vorm van anonieme meergezinswoningen. Hij greep hij terug op de traditionele eengezinswoning met tuin. Het harmonische zwaartepunt van het huis, dat het gezin van de buitenwereld scheidde, moest immers binnenskamers blijven.

Karakteristiek voor de Delftse School is de op de menselijke schaal gebaseerde architectuur, de toepassing van streekeigen materialen, handvorm bakstenen en met pannen gedekte zadeldaken, voorzien van duidelijk gemarkeerde schoorstenen. De schoorstenen vormen vaak de tuit van een tuitgevel, waardoor ze een essentieel onderdeel zijn van de vormgeving. Een belangrijk onderdeel van de architectuur zijn de roedenverdelingen van de ramen die de sobere, vaak robuuste architectuur een vriendelijke en zelfs elegante uitstraling geven. De ambachtelijk verwerkte materialen moesten voorkomen dat de bewoner de indruk kreeg dat zijn huis een serieel vervaardigd product was, eender als alle andere. Zijn huis was uniek en representeerde, niet minder dan een kerk of een raadhuis, de eeuwige architectuur die door het ambachtelijke aspect naast een stoffelijke ook een geestelijke dimensie had gekregen. In de woningbouw liet men zich inspireren door de 'Oud-Hollandsche' bouwkunst uit de late zestiende en de achttiende eeuw.

Voor wat betreft de vroeg-naoorlogse jaren neemt in dit kader de in 1946 verschenen

roger crols

publicatie *Onze Bouwkunst van allen dag* van ir. S.J. van Embden een bijzondere plaats in. Van Embden was verbonden aan het Gelders Genootschap, waarvan de architecten toentertijd de principes van de Delftse School aanhingen. Het betreffende boek geeft tal van uitgangspunten voor het ontwerpen van een gebouw, die alle gebaseerd zijn op de opvattingen van de Delftse School. Volgens het voorwoord was het boek met name bedoeld als inspiratiebron voor kleine bouwopgaven op het platteland. Het boek richtte zich niet zo zeer op de ervaren ontwerpers, maar meer op de beginnelingen en de zwakkere vakbroeders. Op deze wijze werd getracht de bouwkunst op het platteland op een hogere niveau te tillen volgens de principes van de Delftse School.

Woningbouwcomplexen in Dodewaard, Gendt, Opheusden en Wilp

De tuindorpedachte komt in de wijkjes in deze dorpen met name tot uitdrukking in de aanwezigheid van voortuinen, diepe achtertuinen en in de traditionele architectuur. In veelkernen is geen sprake van een wijk, maar slechts van een enkele straatwand.

Direct na de bevrijding in 1945 was er ook in Gendt een groot tekort aan woningen. Het gemeentebestuur besloot daarom in samenwerking met gemeentearchitect C. Estourgie – die dezelfde functie had in Bemmelen – de volkswoningbouw ter hand te nemen.²³ In Gendt ontwierp Estourgie woningen voor twee complexen. **Vergelijkbare woningen verzezen in Angeren, Bemmelen en in Doornenburg. Alle woningen zijn uitgevoerd in de stijl van de Delftse School. Bij de bouw van de woningen werd waarschijnlijk gebruik gemaakt van elementen uit de systeembouw. Met name vloeren werden mogelijk op deze wijze vervaardigd. De vloeren in de vroeg-naoorlogse woningen bestonden vaak ten dele uit holle baksteenelementen in combinatie met een wapening en beton. De Perfora holle baksteen voor vloeren en daken werd, minstens vanaf 1941, geproduceerd door de N.V. Metselsteen v/h Antoon Geldens, Steenfabrikanten, Nijmegen.**

De vroegste tijdens de wederopbouw gerealiseerde woningwetwoningen nemen een bijzonder plaats in binnen de bebouwing van de kern van Gendt. De woningen zijn met groot vakmanschap ontworpen en gebouwd. Grote, diepe kavels waren nodig, omdat tot de eerste levensbehoeften van de eerste bewoners een moestuin, een kolenhok, een varkensstal of een kippenren behoorden. Dit vonden ontwerpers en bewoners vaak belangrijker dan bijvoorbeeld een badkamer.

De Gendtsse woningen (1945-1950) zijn te verdelen in twee groepen: ten oosten en ten westen van de Dorpstraat. De meest opvallende groep wordt gevormd door de woningen die gelegen zijn binnen het bouwblok Essenpasstraat-Burchtgraafstraat-Dijkstraat-Kleine Raalt. Deze woningen hebben kleine voortuinen, waarvan een aantal nog met (liguster)hagen van elkaar van de trottoirs zijn gescheiden, en diepe achtertuinen waarin kort na de bouw varkenshokken werden geplaatst. Enkele varkenshokken zijn bewaard gebleven. De arbeiderswoningen die uitgevoerd zijn in een viertal hoofdtypen, vallen op door hun vormgeving en voor die tijd luxe afwerking. De architectuur refereert in op-

stand en plattegrond aan boerderijen. Erg vreemd is dit niet als men bedenkt dat een deel van de bewoners voorheen in het buitengebied had gewoond. Bovendien werd de architect zoals hierboven reeds vermeld, geacht kenmerken van streekeigen bouwkunst te verwerken in zijn ontwerpen.

roger crols

Woning aan de Cuperstraat te Bommel, eenzelfde type als de eengezinswoningen aan de Burchtgraafstraat in Gendt. De stijl van de woning refereert aan een boerderij. (Foto: auteur)

